

Overcoming the Challenges of Approximation of Islamic Religions in the International Sphere: An Approach based on the Views of Imam Khomeini and the Supreme Leader

Seyyed Hamidreza Haghghi Qamsari, PhD student of Islamic Religions, University of Religions and Denominations, Qom, Iran. syed.haqiqi61@gmail.com

Seyyed Abolhassan Navab, Professor of Islamic Religions, University of Religions and Denominations, Qom, Iran. navvab@urd.ac.ir (Corresponding Author)

Seyyed Hamid Jazayeri, Associate Professor, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. quran.olum@chmail.ir

Abstract

The approximation of religions is the common goal of the world's Muslims, which has long been the focus of Shia and Sunni religious leaders and thinkers. The approximation of Islamic religions in the international sphere is one of the important issues of the Islamic world, which has its own obstacles and challenges, and trying to find suitable solutions to overcome these challenges accelerates the process of negotiation and interaction between different religions. So far, there has been little research to collect the opinions of thinkers and explain potential solutions to strengthen the relationship between different religions at the international level; Thus, while collecting the prominent views of experts, the present study has extracted the obstacles and challenges of the approximation of Islamic religions from the available sources and divided them into two groups of external and internal factors. Then, by emphasizing the views of Imam Khomeini and the Supreme Leader, and matching the obstacles and challenges with their views, three effective strategies are presented for how to face the obstacles and challenges of the approximation of Islamic religions at the international level including belief-religious strategies, political strategies, and scientific-cultural strategies. Also, by modeling the studies conducted based on the combined method (SWOT), the content analysis method was applied to identify and categorize codes and strategies presented by Imam Khomeini and the Supreme Leader, especially the strengths and weaknesses, opportunities and threats. Using the opportunities, the present study has presented solutions to neutralize threats and strengthen strengths.

Keywords

Islamic unity, Approximation of Religions, Imam Khomeini, Supreme Leader, Weaknesses, and Strengths, Opportunities and Threats.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

راهکارهای برون رفت از چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در حوزه بین‌الملل بر اساس دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)

سید حمیدرضا حقیقی قمصری^۱، سید ابوالحسن نواب^۲، سید حمید جزایری^۳

چکیده

تقریب مذاهب اسلامی، آرمان مشترک مسلمانان جهان، از دیرباز مورد توجه پیشوایان دینی و دین‌شناسان شیعه و سنی بوده است. تقریب مذاهب در حوزه بین‌الملل از جمله موضوعات مهم جهان اسلام است که موانع و چالش‌های خاص خود را دارد و تلاش برای یافتن راهکارهای مناسب برای برون رفت از این چالش‌ها باعث تسریع فرایند مذاکره و تعامل بین مذاهب مختلف می‌شود. از آنجا که تاکنون کمتر پژوهشی در صدد گردآوری نظرات اندیشمندان و تبیین راه‌حل‌های بالقوه برای تقویت ارتباط بین مذاهب مختلف در سطح بین‌المللی برآمده است، مقاله حاضر ضمن گردآوری دیدگاه‌های برجسته صاحب‌نظران، موانع و چالش‌های تقریب مذاهب را از منابع موجود استخراج و به دو گروه عوامل بیرونی و درونی تقسیم نموده است. سپس، با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)، مستخرج از صحیفه نور و مجموعه بیانات رهبری و تطبیق موضوعی موانع و چالش‌ها با نظریات ایشان، سه دسته راهبرد مؤثر برای چگونگی مواجهه با موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در سطح بین‌الملل ارائه شده است که عبارت‌اند از راهبردهای اعتقادی- دینی، راهبردهای سیاسی و راهبردهای علمی- فرهنگی. همچنین، در این پژوهش با الگوبرداری از مطالعاتی که بر مبنای روش ترکیبی (SWOT) انجام شده، از روش تحلیل محتوا برای شناسایی و دسته‌بندی مقولات و راهبردهای ارائه شده توسط امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) به ویژه نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات استفاده شد. این پژوهش، با استفاده از فرصت‌ها، راهکارهایی برای خنثی کردن تهدیدها و تقویت نقاط قوت ارائه کرده است.

واژگان کلیدی

وحدت اسلامی، تقریب مذاهب، امام خمینی، مقام معظم رهبری، نقاط ضعف و قوت، فرصت‌ها و تهدیدها.

مقدمه

تقریب مذاهب و وحدت اسلامی، به عنوان آرمان دیرینه مشترک مسلمانان، باید از نظر اعتقادی و عملی مورد توجه قرار گیرد. دعوت به وحدت و اجتناب و دوری از تفرقه و نفاق از دستورات مهم دین، پیشوایان دینی و دین‌باوران و دین‌شناسانی مانند امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) است؛ بر این اساس، لازم است قبل از بررسی راهکارهای برون‌رفت از چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در حوزه بین‌الملل از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)، نخست واژگان مهم و کلیدی بحث تعریف گردد؛ چراکه در منابع دینی یعنی قرآن و سنت نبوی واژه‌ها و کلمات مانند: «امت» و «امت واحده» به کار رفته است؛ اما در فقه و حقوق بین‌الملل اسلامی با عنوان‌ها و تعبیرات «دارالاسلام» و در اخلاق و اعتقادات اسلامی با تعبیراتی مانند الفت اسلامی، اخوت اسلامی، همبستگی دینی، انسجام اسلامی، تقارن اسلامی و در گفتمان سیاسیون و مصلحان امت اسلامی با تعبیرات وحدت اسلامی، اتحاد اسلامی، وحدت مسلمین، تقریب مذاهب اسلامی و گاهی به نام بلوک اسلامی و انترناسیونالیسم اسلامی مورد استفاده قرار گرفته و در زبان و اصطلاح غربی‌ها بنام «پان‌اسلامیسم» مطرح شده است؛ بنابراین، لازم است ابتدا واژگان و مفاهیم مهم تعریف شوند. در میان اندیشمندان مسلمان، برخی با دید منفی نسبت به تقریب مذاهب نگریده‌اند و معتقدند تقریب بین مذاهب یک شگرد فرقه‌ای در جهت پیشبرد اهداف اعتقادی و سیاسی بیش نیست. برخی اندیشمندان مسلمان به خاطر شرایط موجود جهان اسلام و مسلمانان از نظر اعتقادی یا سیاسی آن را غیرممکن می‌دانند و برخی دیگر در مسیر وحدت راهکارهای مهمی ارائه نموده و از تقریب بین مذاهب در راستای وحدت امت اسلامی طرفداری نمودند.

به‌طور کلی، با بررسی منابع و داده‌های موجود، پنج راهبرد علمی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و تشنج‌زدایی برای تقریب مذاهب اسلامی به‌دست آمده که مبتنی بر سیاست‌ها و اصول، مقتضیات، شروط و موانع، راهکارهای عملی و اهداف تقریبی هستند. برای تشنج‌زدایی تعامل و ارتباط مؤثر، دوری از گفتار و رفتارهای غیرتقریبی، مبارزه با تعصب‌گرایی و عوامل تفرقه‌انگیز مورد توجه قرار می‌گیرند. در راهبرد علمی بیشترین توجه روی طراحی نظام فکری و ارتباط جامعه علمی حوزوی دانشگاهی با استفاده از ابزارهایی همچون تأسیس دانشگاه بین‌المللی، چاپ مجلات علمی است؛ چنانچه در راهبرد فرهنگی، تقویت نظام فرهنگی در میان مذاهب اسلامی توسط

مجموعه‌هایی همچون مجمع جهانی تقریب مذاهب مورد توجه است. در راهبرد سیاسی-اقتصادی، ارتباط دولت‌های اسلامی و تعاملات مشترک آن‌ها و نابودی اسرائیل مورد نظر است و در نهایت با تجمیع راهبردهای پنج‌گانه راهبردی جامع و به‌روز ارائه شد (همتیان، ۱۴۰۱: ۱۳۷).

بر این اساس، با بررسی داده‌ها و مطالعات مرتبط با موضوع، مهم‌ترین سیاست‌ها و اصول تقریب مذاهب اسلامی عبارت است از:

تأکید بر مشترکات و عناصر وحدت‌آفرین، استفاده از گفتمان اسلامی، تعامل نیکو، پذیرش بدون قید و شرط یکدیگر با پرهیز از قوم‌گرایی و توجه به اهداف عالی تقریب از جمله استکبارستیزی و حمایت از مظلومان و مبارزه با افکار اختلاف‌برانگیز.

می‌توان مهم‌ترین عوامل و شروط لازم برای تحقق تقریب را این‌گونه بیان کرد:

حسن نیت دو طرف، گفتمان حق‌مدار و به دور از تعصب، داشتن آرمان وحدت‌خواهی، داشتن مهارت پذیرش یکدیگر و کوشش در راه وحدت کلمه. از سوی دیگر، مهم‌ترین موانع تقریب مذاهب عبارت‌اند از سطحی‌نگری و ناآگاهی، عدم پذیرش دیگران در فرایند گفتگو، تنش و درگیری؛ تبعیض‌های ملی، قومی و مذهبی، تکفیر مذاهب دیگر، شبهه‌افکنی و اختلاف‌افکنی دشمنان و تلاش‌های انحصارطلبانه.

ایده‌های عملی برای تحقق راهبردها در پنج دسته راهکارهای علمی، فرهنگی، آرامش‌بخشی، سیاسی و اقتصادی و دفاعی امنیتی قرار می‌گیرد. هدف اصلی از تقریب مذاهب اسلامی تشکیل امت واحد اسلامی بوده که برای تحقق آن لازم است چند موضوع مورد توجه قرار گیرد از جمله: جلوگیری از آسیب دیدن حقیقت اسلام، زنده کردن فرهنگ تقریب میان ملت‌ها و دولت‌ها، برطرف شدن سوءظن و بدگمانی‌ها میان مسلمانان نسبت به هم تقویت ارتباط صمیمی و کارآمد میان امت اسلامی و تشکیل جبهه متحد اسلامی در ابعاد سیاسی، اقتصادی.

از نتایج مطالعات گذشته، پنج راهبرد اصلی تشنج‌زدایی، علمی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی برای تقریب مذاهب اسلامی به دست می‌آید. خط‌مشی در راهبرد تشنج‌زدایی حول محور تعامل و ارتباط مؤثر و دوری از گفتار و رفتارهای غیرتقریبی و مبارزه با تعصب‌گرایی و عوامل تفرقه‌انگیز می‌چرخد. در راهبرد علمی بیشترین توجه بر طراحی نظام فکری و ایجاد گفتمان مشترک بین مذاهب اسلامی با استفاده از ابزارهایی همچون تأسیس دانشگاه بین‌المللی و چاپ مجلات علمی است؛ چنانچه در راهبرد فرهنگی هم ایجاد نظام فرهنگی مشترک میان مذاهب اسلامی توسط

مجموعه‌هایی همچون مجمع جهانی تقریب مذاهب، اساس راهبرد را شکل می‌دهد و در راهبرد سیاسی اقتصادی مهم‌ترین مسئله زمینه سازی ارتباط دولت‌های اسلامی در ابعاد مختلف و مبارزه با اسرائیل است (همتیان، ۱۴۰۱: ۱۶۰).

از یک سو تهدید عمده‌ای که با آن روبه‌رو هستیم آن است که طبق نظر متفکران، قرن بیستم قرن ایدئولوژی‌های متفاوت و متعارض است و ایدئولوژی‌ها و ایسم‌های متنوع به دنبال تسخیر عرصه فکر و عمل جوامع انسانی بودند. اگر در کنار ایدئولوژی‌های مطرح شده و ادیان مختلف، قرن بیستم عرضه ایدئولوژی‌های انسانی و احیای ادیان الهی‌گوناگون است و دین اسلام از جایگاه ویژه‌ای در این عرصه برخوردار است. همچنین، دشمنان اسلام با استفاده از عوامل تفرقه‌انگیز خود به این راهبرد می‌اندیشند که تقریب مذاهب اسلامی را دستخوش چالش و گرفتاری نمایند تا به وسیله آن وحدت اسلامی را در میان مسلمانان از بین برده و موجب نابودی آن‌ها شوند.

از سوی دیگر اما نقطه قوت و فرصت مناسبی نیز در اختیار مسلمانان است. امام خمینی (ره) به عنوان احیاگر اسلام ناب، جایگاه خاصی دارد و نیمه دوم قرن بیست عصر امام خمینی و تجلی اسلام ناب است. ایشان اندیشه و تفکری چندبعدی دارند از جمله فلسفه، کلام، عرفان اصولی، فقه، اجتماعی و سیاسی از آن جمله است. در میان تمامی متفکران جهان اسلام آنچه در مورد اندیشه امام مهم است انسجام و همسانی مؤلفه‌های اندیشه ایشان از جنبه نظری و علمی است. بر این اساس، برای درک ابعاد اندیشه امام، نباید از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری سایر ابعاد اندیشه متقابل و منسجم وی غفلت کرد. اندیشه سیاسی ایشان نیز چه در بعد داخلی یعنی نظریه ولایت فقیه و حکومت اسلامی و چه در بعد خارجی یعنی روابط بین‌الملل، حاصل منابع فلسفی، عرفانی و اصولی امام راحل است. در واقع، نه تنها اندیشه سیاسی ایشان کلیتی یک‌دست و هم‌جنس بوده، بلکه برخوردار از انسجام و وحدت است. همچنین، در دهه‌های اخیر مقام معظم رهبری منادی ایده تقریب مذاهب بوده است و در آثار و سخنان خود بر این امر تأکید نموده و راهکارها و موانع تقریب را تبیین کرده‌اند (رجبی، ۱۳۸۹: ۶۱).

بر این اساس، پژوهش حاضر درصدد بیان دیدگاه‌های موجود به ویژه نظرات امام راحل و مقام معظم رهبری است. در این مقاله ابتدا به بررسی و استخراج موانع و چالش‌های تقریب مذاهب در منابع موجود و با رویکرد تحلیل محتوا به شناسایی و دسته‌بندی نقاط ضعف و قوت و فرصت‌ها و تهدیدها می‌پردازیم. سپس ضمن بررسی راه‌حل‌های مطرح شده توسط اندیشمندان، راهکارهای اعتقادی و سیاسی و اجتماعی

و فرهنگی را بر اساس دیدگاه‌های امام راحل (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) ارائه می‌شود.

بر این اساس، در این پژوهش می‌کوشیم تا با بررسی و استخراج دقیق موانع، چالش‌ها و دیدگاه‌ها به این پرسش پاسخ دهیم که نقاط قوت و ضعف و راهکارهای برون‌رفت از موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی از دیدگاه امام خمینی و مقام معظم رهبری، با در نظر گرفتن سایر دیدگاه‌ها، چیست؟ به علاوه، این پرسش مطرح است که چالش‌های تقریب مذاهب نزد اندیشمندان مسلمان در سه دهه اخیر چیست و راهکارهای برون‌رفت از چالش‌های تقریب مذاهب نزد اندیشمندان مسلمان چیست؟ همچنین، این پرسش مطرح است که امام خمینی و مقام معظم رهبری چه راهکارهایی را در مورد برون‌رفت از چالش‌های تقریب ارائه داده‌اند؟

تعاریف مفهومی

الف) چالش

چالش‌های تقریب عبارت است از هر عمل، گفتار و رفتاری که مانع رسیدن به هدف مطلوب اتحاد مسلمانان می‌شود. این چالش‌ها به دو قسم نظری و عملی قابل تقسیم است. منظور از چالش نظری آن است که شخص یا اعتقادی به تقریب ندارد، یا نوع برداشت و پیش‌فرض‌های ذهنی وی، زمینه تقریب را از بین می‌برد؛ در حالی که چالش عملی مجموعه رفتارهایی است که مانع تحقق تقریب و وحدت می‌شوند. در چالش عملی، چه‌بسا شخص به تقریب باور دارد یا در این باره تصورات خاصی ندارد، ولی رفتارهایی از وی سر می‌زند که مانع تحقق تقریب می‌شود و اختلاف را شدت می‌بخشد (شاکر سلماسی و نواب، ۱۳۹۳: ۲۳۳).

ب) راهکار

واژه راهکار مرکب از دو کلمه است یکی راه و دیگری کار. راه به معنای محل عبور، گذرگاه، جاده و هر جایی از زمین است که مردم از آنجا رفت‌وآمد می‌کنند. کار یعنی پیشه، شغل، عمل و هر نوع فعالیت طبیعی یا مکانیکی روزمره است (حکیمی، ۱۳۸۱)؛ اما وقتی آن دو، ترکیب شوند به معنای شیوه و روش انجام دادن کاری است مثلاً می‌گوییم جامعه‌شناسان در جست‌وجوی راهکارهای جدیدی برای مبارزه با پدیده فقر هستند (انوری، ۱۳۸۱). این ترکیب رهیافت جدید در فرهنگ فارسی است. در متون کهن اثری از آن دیده نمی‌شود. در اصطلاح راهکار به روش‌هایی گفته می‌شود

که در پی چاره‌جویی برآمده و برای باز کردن گره‌های کور جامعه، راه‌حل پیدا کند. از آسیب‌های جوامع اسلامی فقدان اعتماد و هماهنگی امت‌های اسلامی است. بایسته است اندیشمندان جهان اسلام راهکار عملی قابل اجرا در این خصوص بیابند و در خدمت مسلمانان قرار دهند تا از طریق آن به اتحاد یا انسجام امت اسلامی دست بیابیم.

ج) وحدت اسلامی

وحدت در اصطلاح از دیدگاه آیت‌الله محمدعلی تسخیری و بر اساس اساسنامه مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، عبارت است از: «همکاری و تعاون پیروان مذاهب اسلامی بر اساس اصول مسلم و مشترك اسلامی و اتخاذ موضع واحد برای تحقق اهداف و مصالح عالیه امت اسلامی و موضع‌گیری واحد در برابر دشمنان اسلام و احترام به التزام قلبی و عملی هر يك از مسلمانان به مذهب خود».

د) تقریب

واژه تقریب از ماده قُرب، ضد بعد (فرهنگ لسان‌العرب)، به معنای نزدیک کردن و نزدیک گردانیدن (فرهنگ دهخدا) و نیز به معنای نوعی رفتن و دویدن (کنایه از نزدیک شدن) آمده است؛ بنابراین، تقریب در لغت به معنای نزدیک و نزدیکی است و از باب تفعیل می‌باشد. تقریب در لغت به معنای نزدیک کردن است. تقریب به معنای عام، جنبش نزدیکی ادیان است و در مفهوم خاص، حرکتی است که علمای مذاهب اسلامی آن را ایجاد نموده‌اند و هدف از آن نزدیک کردن شیعه و سنی به یکدیگر و از بین بردن اختلاف و گاهی خنثی کردن دشمنی مسلمانان، به منظور متحد ساختن آنان است. بدین خاطر منظور از تقریب مذاهب اسلامی، تقریب پیروان مذاهب است؛ تقریب مذاهب اسلامی، تقریب پیروان مذاهب، با روش بحث‌های علمی، کلامی، تفسیری، حدیثی، اصولی و فقهی است؛ تقریب مذاهب اسلامی با اجتماع عالمان و اندیشمندان مذاهب اسلامی در مسائل نظری و اجتهادی در فضای سالم علمی و به دور از تعصبات، ممکن است. اجتماع علما و اندیشمندان برای دستیابی به حقایق و واقعیت‌های اسلام و درک و فهم رسالت امت اسلامی در شرایط امروزه جهانی، جهت استفاده و بهره‌گیری پیروان مذاهب است. البته تقریب به معنای دست برداشتن از مذهب و ارزش‌های مذهبی نیست. بنابراین، تقریب مذاهب اسلامی به معنای همگرایی پیروان مذاهب مختلف در عین وجود اختلافات مذهبی است؛ زیرا حذف اختلاف و تنوع فکری و مذهبی

نه ممکن است و نه مطلوب؛ آنچه مطلوب و شدنی است، یافتن راهبردهای نظری و عملی برای مدیریت صحیح پدیده تعدد باورهای مذهب و جلوگیری از آسیب‌ها و پیامدهای زیان‌بار واگرایی اسلامی است. از منظر استاد مطهری: تقریب و وحدت به معنای یکی شدن مذهبی، اصلاً عملی نیست؛ زیرا وقتی در خود شیعه در مسئله فقاقت وحدت ایجاد نمی‌شود، چطور انتظار داریم همه فرقه‌ها را یکی کنیم؟ شهید مطهری می‌فرماید: «اینکه همه فرقه‌ها جمع شوند و یک مذهب شوند و به خاطر اتحاد اسلامی از اصول اعتقادی و یا غیراعتقادی خود صرف‌نظر کنند، نه منطقی است و نه عملی...» (مطهری، ۱۳۷۰: ۱۷).

روش پژوهش

پژوهش حاضر نخستین تلاش برای استخراج و دسته‌بندی موانع و چالش‌های تقریب مذاهب در سطح بین‌الملل و ارائه راهکارهای حل و فصل آن است. پژوهشگران در این مطالعه ابتدا با بررسی جامع منابع موجود شیعی و سنی ضمن استخراج گردآوری دیدگاه‌های صاحب‌نظران برجسته، موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی را احصاء و به دو گروه عوامل بیرونی و عوامل درونی تقسیم نموده‌اند. در ادامه، با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)، مستخرج از صحیفه نور و مجموعه بیانات و تطبیق موضوعی موانع و چالش‌ها با نظرات ایشان، سه دسته راهکار مؤثر اعتقادی و دینی، علمی و فرهنگی و سیاسی برای مواجهه با موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در سطح بین‌الملل ارائه شده است. در بخش بعدی به بیان این موارد خواهیم پرداخت.

موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی

با بررسی و استخراج عوامل چالش‌برانگیز از منابع موجود شیعی و سنی، می‌توان موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی را در یک تقسیم‌بندی کلی به دو بخش بیرونی و درونی تقسیم می‌شود:

الف) موانع و چالش‌های بیرونی

به موانع و چالش‌هایی که عوامل به وجود آورنده آن بیرونی است و وحدت امت اسلامی را به خطر می‌اندازد؛ موانع و چالش‌های بیرونی گفته می‌شود. از آنجاکه منشاء به وجود آورنده این چالش‌ها از بیرون امت اسلامی است آن‌ها را به صورت جداگانه

مورد بحث قرار می‌دهیم.

یکی از چالش‌های مهم تقریب مذاهب و وحدت امت اسلامی در حوزه بین‌الملل که موجب تضعیف و عقب‌ماندگی مسلمانان شده است ایجاد اختلاف و تفرقه در بین مسلمانان بوده است؛ وحدت و همدلی مسلمانان موجب عظمت و قدرت آنان بوده و دشمنان از وحدت مسلمانان وحشت و هراس دارند. قرآن کریم در سوره مبارکه بقره آیه شریفه ۱۲۰ خطاب به پیامبر اکرم (ص) و مسلمانان می‌فرماید: هرگز یهود و نصاری از تو راضی نخواهند شد تا (به‌طور کامل تسلیم خواسته‌های آن‌ها شوی و) از آیین (تحریف یافته) آنان پیروی کنی بگو هدایت تنها هدایت الهی است و اگر از هوی و هوس‌های آن‌ها پیروی کنی، بعد از آن که آگاه شده‌ای هیچ سرپرست و یآوری از ناحیه خدا برای تو نخواهد بود^۱».

شیوه‌های اختلاف و تفرقه‌افکنی

شیوه‌های اختلاف میان مسلمانان به دوگونه مستقیم و غیرمستقیم تقسیم می‌شود. در ادامه به ذکر چند نمونه از مصادیق اختلاف و تفرقه‌افکنی اشاره خواهد شد:

۱. از مجموع آنچه در کتب شیعه و اهل تسنن درباره شأن نزول این آیات نقل شده چنین استفاده می‌شود که یکی از یهودیان به نام "شاس بن قیس" که پیرمردی تاریک‌دل و در کفر و عناد کم‌نظیر بود روزی از کنار مجمع مسلمانان می‌گذشت، دید جمعی از طایفه "اوس" و "خزرج" که سال‌ها باهم جنگ‌های خونینی داشتند، در نهایت صفا و صمیمیت گرد هم نشسته، مجلس انسی به وجود آورده‌اند و آتش اختلافات شدیدی که در جاهلیت در میان آن‌ها شعله‌ور بود به کلی خاموش شده است. او از دیدن این صحنه بسیار ناراحت شد و با خود گفت اگر این‌ها تحت رهبری محمد (ص) از همین راه پیش روند موجودیت یهود به کلی در خطر است، در این حال نقشه‌ای به نظر او رسید و یکی از جوانان یهودی را دستور داد که به جمع آن‌ها بپیوندد و حوادث خونین "بغاث" (محلی که جنگ شدید اوس و خزرج در آن نقطه واقع شد) به یاد آن‌ها بیاورد و آن حوادث را پیش چشم آن‌ها مجسم سازد.

اتفاقاً این نقشه که با مهارت به وسیله آن جوان یهودی پیاده شد، مؤثر واقع گردید و جمعی از مسلمانان از شنیدن این جریان به گفتگو پرداختند و حتی بعضی از افراد طایفه "اوس" و "خزرج" یکدیگر را به تجدید آن صحنه‌ها تهدید کردند، چیزی نمانده بود که آتش خاموش شده دیرین بار دیگر شعله‌ور گردد. خبر به پیامبر (ص) رسید،

۱. وَلَنْ نُرْضِيَ عَنْكَ الْيَهُودَ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ وَلَا نَصِيرَ (بقره / ۱۲۰).

فوراً با جمعی از مهاجرین به سراغ آن‌ها آمد و با اندرزهای مؤثر و سخنان تکان‌دهنده خود آن‌ها را بیدار ساخت. جمعیت چون سخنان آرام‌بخش پیامبر را شنیدند از تصمیم خود برگشتند و سلاح‌ها را بر زمین گذاشته، دست در گردن هم افکنده، بشدت گریه کردند و دانستند این از نقشه‌های دشمنان اسلام بوده است و صلح و صفا و آشتی بار دیگر کینه‌هایی را که می‌خواست زنده شود شستشو داد. طبق نظر مکارم شیرازی (۱۳۷۱)، در این هنگام چهار آیه فوق نازل شد که در دو آیه نخست، یهودیان اغواکننده را نکوهش می‌کند و در دو آیه بعد به مسلمانان هشدار می‌دهد.

بگو ای اهل کتاب! چرا به آیات خدا کفر می‌ورزید با آن که خدا گواه بر اعمال شماست. بگو ای اهل کتاب! چرا افرادی را که ایمان آورده‌اند از راه خدا بازمی‌دارید و می‌خواهید این راه را کج سازید در حالی که شما (به درستی این راه) گواه هستید و خداوند از آنچه انجام می‌دهید غافل نیست. ای کسانی که ایمان آورده‌اید اگر از جمعی از اهل کتاب که کارشان نفاق افکنی و شعله‌ور ساختن آتش کینه و عداوت در میان شماست اطاعت کنید شما را پس از ایمان به کفر بازمی‌گردانند. چگونه ممکن است شما کافر شوید با اینکه (در دامان وحی قرار گرفته‌اید) و آیات خدا بر شما خوانده می‌شود و پیامبر او در میان شماست، (بنابراین به خدا تمسک جویند) و هر کس به خدا تمسک جوید به راه مستقیم هدایت شده است^۱ (آل عمران، ۹۸-۱۰۱).

محمود ابوریه، برای جعل حدیث توسط دشمنان اسلام انگیزه‌های مختلف و فراوانی را ذکر می‌کند و مهم‌ترین آن‌ها را ایجاد اختلاف میان مسلمانان مطرح کرده و می‌گوید: «یکی از مهم‌ترین اهداف، وضع و جعل حدیث توسط زنادقه که لباس اسلام را از روی غش و نفاق پوشیده‌اند، ایجاد فساد در دین و ایجاد اختلاف و تفرقه میان مسلمانان است».

رشید رضا در مورد کعب الاحبار و وهب بن منبه می‌گوید: «از میان کسانی که اسرائیلیات را روایت می‌کنند، وهب بن منبه و کعب الاحبار، بدترین، ریاکارترین و نیرنگ‌بازترین آن‌ها هستند، به گونه‌ای که هیچ خرافه‌ای در کتب تفسیری و تاریخی پیرامون آفرینش پیامبران و اقوامشان، فتنه‌ها، رستاخیز و آخرت به کتب تفسیر و تاریخ اسلام وارد نشده مگر اینکه از این دو نفر اثری در آن باشد...».

از تمیم داری نصرانی نیز به‌عنوان اولین قصه‌گو و داستان‌سرا نام‌برده شده است.

۱. قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِيَعْلَمُونَ أَنَا اللَّهُ وَ اللَّهُ هُوَ عَلَى مَا تَعْمَلُونَ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِيَعْلَمُونَ عَنِ اللَّهِ مِنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبَوَّعَهَا عِزًّا وَ أَلَمْ يَكُنْ لَهُدًى وَ مَا اللَّهُ بِعَاقِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَطْبِعُوا أَرْبَابًا مِنَ الَّذِينَ آذَنُوا الْكِتَابَ يَرُدُّكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ وَ كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ أَلَمْ تَكُنْ تَقُولُ إِنَّ اللَّهَ وَ فِئْتَهُمْ رَسُولُهُمْ وَ مَنْ يَتَّبِعِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (آل عمران، ۹۸-۱۰۱).

در زمان پیامبر اکرم (ص) و ابوبکر، قصه‌گویی رواج نداشت؛ اولین کسی که قصه‌گویی را در میان مسلمانان آغاز کرد، تمیم‌داری بود. وی از عمر بن خطاب اجازه خواست تا برای مردم قصه بگوید و عمر به او اجازه داد. از معروف‌ترین داستان‌ها و قصه‌های او، حدیث معروف جساسه و دجال است که در کتب گوناگون حدیثی وارد شده است که در زیر به آن‌ها اشاره می‌شود (الطیالسی، ۱۴۱۹ق: ۲۲۸).

۱. یکی از مبشرین مسیحی بنام صموئیل زویمر می‌گوید: در مناطق مختلف از کشورهای اسلامی، دعوت به نصرانیت را تجربه کردم و به این نتیجه رسیدم، روشی که ما در پیش گرفته‌ایم هیچ نفعی نداشته و ما را به آن اهداف بزرگ که در پی آن هستیم نمی‌رساند، چون تاکنون کتاب‌های زیادی نوشتیم و سخنرانی‌های زیادی انجام دادیم و پول‌های زیادی نیز در این راه مصرف کردیم و نتوانستیم حتی یک نفر از مسلمانان را از دین اسلام خارج کنیم. به نظر من قبل از اینکه مسلمانان را به نصرانیت دعوت کنیم، باید دین اسلام را در قلب‌های مسلمانان نابود کنیم. در این صورت است که ما و کسانی که بعد از ما می‌آیند، به راحتی خواهند توانست مسلمانان را به طرف نصرانیت بکشاند (الارشدی، ۱۴۰۰: ۳۹-۳۸).

۲. هم‌چنین تلاش آن‌ها در جهت برهم زدن وحدت امت اسلامی در همین راستا قابل توجه است. سیمون، کشیش مسیحی می‌گوید: وحدت اسلامی، آرزوهای ملت‌های بیدار را همراه دارد... مبشرین مسیحی می‌توانند عظمت این انقلاب را در هم بشکنند... هرگاه وحدت اسلامی، اتحاد علیه استعمار اروپا باشد و مبشرین بتوانند اروپا را بدون لباس استعمارگری معرفی نمایند، یکی از سوژه‌های وحدت اسلامی از دست مسلمانان گرفته می‌شود (ثواقب، ۱۳۷۹).
از مصادیق فوق می‌توان موارد بسیاری در تاریخ معاصر مشاهده نمود و در یک گونه‌شناسی کلی می‌توان دخالت‌ها و تفرقه‌افکنی‌ها را با ریشه‌های عقیدتی - تبشیری و سیاسی - استعماری ارزیابی کرد. از جمله اقدامات بیرونی برای برهم زدن وحدت مسلمانان می‌توان موارد زیر را نام برد: دامن زدن به اختلافات مذهبی، فرقه‌سازی و حمایت از فرقه‌های انحرافی، دامن زدن به اختلاف بر سر مرزهای جغرافیایی، دامن زدن به اختلافات قومی، ملی، ایجاد جریان تکفیری مانند داعش.

ب) موانع و چالش‌های درونی

در مورد وجه تسمیه چالش‌های درونی می‌توان افزود که علت وجودی این

چالش‌ها بیرونی و خارج از اسلام و مسلمانان نیست و مسلمانان به دلیل عدم درک صحیح از آموزه‌های دینی اسلام دچار این انحرافات می‌شوند که ما نام آن‌ها را چالش‌های درون دینی می‌نامیم. در ادامه به زیرمجموعه‌های این چالش‌ها اشاره خواهد شد.

تعصب نسبت به مذاهب و آرای همدیگر

تعصب نابجا یکی از ضعف‌ها و انحراف‌هایی است که تأثیر زیادی در تکفیر پیروان مذاهب اسلامی نسبت به یکدیگر داشته است. چنانکه شیخ ابن حاتم حنبلی می‌گوید: «کسی که حنبلی نباشد مسلمان نیست». این درحالی که است که شیخ ابوبکر مقری، واعظ بغداد، فتوا به کفر جمیع حنابله می‌دهد؛ و نیز محمد بن موسی قاضی دمشق، می‌گوید: «اگر برای من ممکن بود بر شافعیه جزیه قرار می‌دادم» و نیز ابو حامد طوسی می‌گوید: «لو کان لی أمر، لوضعت علی الحنابله الجزیه».

مفسر بزرگ زمخشری در تفسیر آیه (ان الله و ملائکته یصلون علی النبی...)) با جایز دانستن صلوات بر هر مؤمنی، صلوات بر اهل بیت (ع) و پیامبر (ص) را که اجمالاً تمام مذاهب اسلامی در وجوب آن اتفاق نظر دارند، مکروه دانسته است، چون به گمان او این امر منجر به اتهام به تشیع می‌شود. وی می‌گوید: اگر پرسیده شود که نظر شما در مورد فرستادن صلوات و درود بر غیر پیامبر (ص) چیست، می‌گویم: قیاس، جایز بودن صلوات بر تمام مؤمنین است، به دلیل قول خدا که می‌فرماید: «هو الذی یصلی علیکم...» اما هنگامی که صلوات به صورت انفرادی بر اهل بیت پیامبر (ص) فرستاده شود، چنین صلواتی مکروه است. چون فرستادن صلوات بر اهل بیت پیامبر (ص) منجر به اتهام به رافضی بودن می‌شود (زمخشری، ۱۳۶۴: ۵۵۸).

مصنف کتاب الهدایه، یکی از فقهای حنفی است که در مورد انگشتر در دست کردن آن، به خاطر مخالفت با شیعه این گونه فتوا داده است: مشروع آن است که باید انگشتر در دست راست باشد، اما از آنجا که رافضیان انگشترشان را در دست راستشان می‌کنند، ما (به خاطر مخالفت با آن‌ها) انگشتر را در دست چپ قرار می‌دهیم. زرقانی در شرح مواهب، در چگونگی اسدال (آویزان نمودن) طرف عمامه می‌گوید (امینی، ۱۴۰۳ق: ۲۱۰).

این در حالی است که پیشوایان مذاهب اسلامی مانند احمد بن حنبل و امام شافعی نه تنها بر تقلید از آراء و نظریات خود تأکید نکرده‌اند، بلکه در چنین مواردی، از تقلید به شدت نهی کرده‌اند. چنین تعصباتی، علاوه بر آنکه موجب دوری مسلمانان از همدیگر

می‌شود، خلاف هدف اصلی دین اسلام که همان رسیدن به حقیقت و واقع است، می‌باشد و قطعاً چنین افرادی هیچ‌گونه عذری در پیشگاه خداوند نخواهند داشت؛ بنابراین، سزاوار است که مسلمانان از این تعصبات جاهلانه و کورکورانه اجتناب کنند.

تکفیر همدیگر

یکی از معروف‌ترین فتوایی که بر ضد شیعه صادر شده فتوای شیخ نوح افندی است که در سال ۱۰۴۸ ق، در کشور عثمانی، به کفر شیعه و جواز قتل آن‌ها با چنین تعبیر فتوا داد: بدان که این کفار و سرکشان فاجر، بن اقسام کفر، بغی، عناد، انواع فسق، زندقه و الحاد جمع کرده‌اند. کسی که در کفر، الحاد، وجوب جنگ با آن‌ها و جایز بودن کشتن آن‌ها تردید کند، همانند آن‌ها کافر خواهد بود. دلیل وجوب جنگ با آن‌ها و جایز بودن کشتن آن‌ها، بغی و کفر است... کافر بودن آن‌ها به دلایل گوناگون است. اول، آن‌ها دین را سبک شمرده و نسبت به شرع مقدس اهانت می‌کنند. دوم، به علم و علما اهانت می‌کنند در صورتی که خدا درباره علما می‌فرماید: «انما یخشی الله من عباده العلماء». سوم، محرمات را حلال می‌شمارند. چهارم، خلافت شیخین را منکر شده و می‌خواهند در دین شین و عیب ایجاد کنند. پنجم، نسبت به عایشه صدیقه، زبان‌درازی نموده و چیزهای در حق او می‌گویند که سزاوار او نیست و خداوند در برائت او آیاتی را نازل فرموده است؛ و به خاطر تکذیب آن‌ها قرآن کریم و سب نبی را، ضمناً به خاطر نسبت‌های ناروا به اهل بیت آن حضرت، کافر هستند. ششم: آن‌ها شیخین را سب می‌کنند و سب شیخین همانند سب نبی است؛ بنابراین، قتل این کفار فجار، چه توبه کنند چه توبه نکنند، واجب است...

حسین بن عبدالله شروانی نیز در رساله احکام الدینیة فی تکفیر قزلباش که آن را در سده دهم هجری تألیف کرده است، شیعیان را تکفیر کرده و فتوا به قتل آنان داده است و چندین بار تأکید نموده است که کشتن هر یکی از آن‌ها بهتر از کشتن هفتاد کافر حربی است؛ کسی که یک نفر از این طایفه ملعون و مشرک را به قتل برساند، مثل این است که هفتاد نفر بلکه بیشتر از اهل دارالحرب را کشته باشد (جعفریان، ۱۳۷۹). ابوالحسن تقی الدین سبکی، نیز از کسانی است که کفر شیعه را به دلیل سب و تکفیر صحابه پذیرفته است. او می‌گوید: تکفیرکنندگان شیعیان و خوارج استدلال کرده‌اند که چون شیعیان و خوارج، بزرگان صحابه را تکفیر کرده‌اند و به پیامبر (ص) دروغ بسته‌اند که به آن‌ها وعده قطعی بهشت داده است، لذا آن‌ها کافر هستند، به نظر من این استدلال، مستدلال درستی است (السبکی، ۱۹۹۲: ۵۵۷).

نسبت‌های ناروا

رشید رضا می‌گوید: شیعه‌گری به نام خلیفه چهارم علی بن ابی‌طالب (ع)، آغاز ایجاد تفرقه دینی و سیاسی امت محمدی گردید و اولین کسی که اصول تشیع را از خود ساخت، یک یهودی به نام عبدالله بن سبا بود که از راه خدعه و نیرنگ اظهار اسلام نمود. وی مردم را به غلو درباره علی (کرم الله وجهه) دعوت می‌کرد تا میان این امت تفرقه ایجاد نموده، دین و دنیای آنان را تباہ گرداند.

غلو نسبت به ائمه (ع)

غالی در اصطلاح به کسی گفته می‌شود که یکی از اهل بیت عصمت را مثلاً از حد بندگی بالا برده برخی از مختصات ربوبیت را مانند آفرینش و تدبیر عالم و تصرف در تکوین به‌طور استقلال به وی نسبت دهد. این معنی به‌حسب مرور زمان و به هر شکل و تصویری تحقق گیرد، فرق نمی‌کند و موجب کفر است (طباطبایی، ۱۳۹۳: ۲۲۰). امامان شیعه (ع) با شدت تمام با این مسئله برخورد نموده‌اند. برای نمونه، ابوهاشم جعفری، می‌گوید: «از امام رضا (ع) درباره غلات و مفوضه پرسیدم. امام (ع) فرمود: غلات کافر و مفوضه مشرک هستند. کسی که با آن‌ها مجالست و هم‌نشینی کند و با آن‌ها چیزی بخورد و بنوشد و یا به آن‌ها زن بدهد و از آن‌ها زن بگیرد و یا چیزی از آن‌ها امانت بگیرد و یا چیزی نزد آن‌ها امانت گذارد و یا سخن آن‌ها را تصدیق کند و حتی آن‌ها را با گفتن یک کلمه کمک و یاری نماید، از ولایت خدا و ولایت ما اهل بیت (ع) خارج شده است».

در روایت دیگر می‌خوانیم امام (ع) فرمود: خداوند لعنت کند مغیره بن سعید را، او بر پدرم دروغ می‌بست، خداوند حرارت آتش جهنم را به او بیچشاند، خدا لعنت کند کسانی را که چیزهای را در حق ما می‌گویند که خود از آن حرف‌ها خبر نداریم و خدا لعنت کند کسانی را که ما را از بندگی خدا که ما را آفریده و برگشت ما نیز به‌سوی اوست، دور می‌کند». علاوه بر این علمای شیعه از ابتدا تاکنون بر کفر غلات تأکید نموده‌اند؛ شیخ صدوق درباره غلات می‌گوید: اعتقاد ما در مورد غلات و مفوضه آن است که آنان کافران به خدا می‌باشند (شیخ صدوق، ۱۳۸۰: ۱۱۹).

تحریف قرآن

از جمله اتهامات ناروا به شیعه، نسبت دادن تحریف قرآن است. این نسبت ناروا سبب شده است که برخی از تندروهای متعصب اهل سنت، شیعیان را تکفیر

کنند. امام خمینی (ره) تحریف به کاستی و زیاده را رد می‌کند و بر مصونیت قرآن از تحریف تأکید دارد (صحیفه نور، ۱۳۸۹: ۲۷۵). مقام معظم رهبری با درک و شناخت از دشمن که درصدد ایجاد تفرقه است می‌فرماید: «شما ببینید چقدر کتاب و جزوه و مطلب علیه شیعه نوشته و منتشر شده است؛ لاتعدّ و لاتحصی. این کتاب‌ها را برای من می‌آورند. من این‌ها را می‌بینم و می‌دانم که دست‌های مجرم و گناهکار، برای این که فکر اهل بیت و مکتب اهل بیت (ع) را از نظر مردم و از نظر جوانان، به عنوان فکری که منحرف از اسلام است، معرفی نمایند، چه می‌کنند. نسبت‌های گوناگون می‌دهند: نسبت دروغ می‌دهند، نسبت خلاف می‌دهند، نسبت تحریف قرآن می‌دهند» (بیانات، ۱۳۷۶). لازم به ذکر است به موانع و چالش‌های درونی نیز می‌توان، تعصبات قومی و نژادی، اهانت و توهین به مقدسات و ارزش‌های یکدیگر را نیز افزود.

راهکارهای برون‌رفت از موانع و چالش‌های تقریب

راهکارهای برون‌رفت از موانع و چالش‌های تقریب و وحدت جوامع اسلامی را می‌توان در راهکارهای اعتقادی - دینی، راهکارهای سیاسی، راهکارهای اقتصادی و راهکارهای فرهنگی تقسیم کرد. در این تقسیم‌بندی کلی اندیشمندان جهان اسلام هر یک به ارائه راهکارهای خاص خود مبادرت نموده‌اند که در مقاله حاضر به برخی از آن‌ها اشاره خواهد شد. همچنین امام خمینی و مقام معظم رهبری نیز در هر یک از زمینه‌های ذکر شده که موانع و چالش‌های بیرونی و درونی را پوشش خواهد داد نظریات خود را ارائه نموده‌اند.

۱. راهکارهای اعتقادی - دینی

در فهم اسلام مسلمانان دچار انحراف و چنددستگی شدند و این حاصل تاریخی نزاع و درگیری فرقه‌های ایجادشده در تاریخ صدر اسلام بود و هر یک از فرقه‌های مذهبی و کلامی خود را بر حق و به آموزه‌های اسلامی (کتاب و سنت) نزدیک‌تر می‌دانست و بقیه فرقه‌ها را در انحراف و گمراهی می‌شمرد. یکی از راهکارهای مهم در این بخش می‌توانست نزدیک کردن افکار مختلف و نحله‌های گوناگون به هم بود و این همگرایی اولاً و اگرایی‌ها را کنار می‌زد و ثانیاً تفاهم را جایگزین نزاع می‌کرد.

۱-۱. گفت‌وگو میان مذاهب اسلامی

در روایات فراوان ائمه معصومین (ع) نیز سفارش به گفتگوی نیکو و همراه با احترام نسبت به طرف مقابل شده است. امام باقر (ع) می‌فرماید: «عن جابر عن ابي جعفر

عليه‌السلام فی قوله (و قولوا للناس حسنا) قال: قولوا للناس أحسن ما تحبون أن يقال لكم، فان الله يبغض اللعان السباب الطعان على المؤمنین؛ جابر می‌گوید: از امام باقر(ع) درباره این آیه (و قولوا للناس حسنا) پرسیدم. حضرت فرمود: با مردم آن‌گونه سخنی بگوئید که دوست دارید مردم با شما سخن بگویند. در نزد خداوند افراد لعان، فحش دهنده و طعن دهنده، مبعوض هستند» (العیاشی، ص ۱۳۹). امام زین‌العابدین(ع) می‌فرماید: «گفتار نیک، دارایی را زیاد می‌کند و روزی را افزایش می‌دهد و اجل را به تأخیر می‌اندازد و انسان را نزد خانواده محبوب می‌گرداند و [شخص را] به بهشت می‌برد». امام علی(ع) می‌فرماید: «سخن زیبا بگوئید تا پاسخ زیبا بشنوید» (مجلسی، ۱۳۱۵: ۳۱۰). همچنین فرموده است: «هر که گفتارش نیکو باشد، رستگاری پیش روی اوست». امام صادق(ع) می‌فرماید: «ای شیعیان! مایه زیور ما باشید و باعث عیب و ننگ، نباشید. با مردم نیکو سخن بگوئید و زبان‌هایتان را نگه‌دارید و از زیاده‌گویی و سخن زشت، بازشان دارید» (مجلسی، ۱۳۱۵: ۱۵۱).

۱-۲. احترام به تفاوت دیدگاه‌های فقهی یکدیگر

نمونه‌های بهترین گفتمان علمی سازنده، همراه با حفظ حرمت طرف مقابل در کتاب‌های مراجعات است که علامه شرف‌الدین عاملی و شیخ عبدالمجید سلیم، (دو تن از بزرگان شیعه و اهل سنت) انجام داده است. متن اولین نامه‌های این دو عالم را مرور می‌کنیم:

نامه شیخ عبدالمجید سلیم به علامه شرف‌الدین

سلام بر علامه بزرگ عبدالحسین شرف‌الدین موسوی و رحمت‌الله و برکاته. من در طول عمر خود درصدد اطلاع از چگونگی اوضاع و حقایق داخلی شیعه برنیامده و اخلاقشان را نیازموده بودم و این، به این جهت است که من با آن‌ها ننشسته و در اجتماعات و کشورهای آن‌ها زندگی نکردم، اما علاقه‌مند بودم که با دانشمندان آن‌ها به بحث بنشینم و در میان عوام آن‌ها قرار گیرم تا بحث عمیقی از نظریات و خواسته‌های آنان بکنم، پس آنگاه که تقدیر الهی مرا به ساحل اقیانوس وجود تو واقف ساخت لبانم از آب پیمانه گوارای دانش تو، تر گردید، خداوند با گوارای دانشت بیماری‌ام را شفا بخشید و عظمم فرونشست و سوگند به شهر علم جدت مصطفی(ص) و باب آن پدرت مرتضی(ع) که من شربتی فرونشاندندتر از چشمه گوارای سلسبیل تو نیافتم. من درباره شما شیعیان شنیده بودم که شما از برادرانتان اهل سنت دوری می‌گزینید و از آن‌ها کناره می‌گیرید، به‌تنهایی و وحشت مأنوسید و به عزلت و گوشه‌گیری پناه

می‌برید و... اما من تو را شخصی خوش‌برخورد در مباحثه، دقیق و علاقه‌مند به گفت‌وگو در بحث‌و‌جدل، نیرومند در سخن لطیف و مهربان در معرکه، شریف و بزرگوار در نشست و برخاست... من هم‌اکنون در کنار دریای بیکران علم تو ایستاده‌ام، اجازه می‌خواهم که خود را در امواج آن بیندازم و فروروم و از دُرهای گران‌بهای آن به دست آورم، اگر اجازه دهی در مطالب غامض و مشکلاتی که مدت‌هاست در سینه‌ام خلع‌جان می‌کند غوص کنیم، وگرنه امر با تو است... (شرف‌الدین، ۱۴۱۶ ق).

پاسخ علامه به نامه شیخ عبدالمجید سلیم:

سلام بر مولای ما شیخ‌الاسلام و رحمه‌الله و برکاته.
نامه پر عطف و شکر شما رسید، آن‌چنان مرا مورد عنایت قرار داده‌ای که زبان از شکر و سپاس‌گذاری آن عاجز است، یعنی آن‌طور که روزگاران دراز نتوان بعضی از وظایف واجب آن را ادا کرد، آرزوها و آمال خود را پیش من آورده‌ای در صورتی که تو قبله امیدواران و نجات‌دهنده پناهندگانی. من از سوره به سوی تو بر مرکب آرزوها سوار شدم و از راه‌های طولانی به درب خانه تو آمده‌ام تا از دانست بهره‌گیرم و از باران فضل تو استفاده کنم که به‌زودی به خواست خدا با امیدی زنده و آرزویی نیرومند بازخواهم گشت، از من اجازه بحث خواسته‌ای، من اجازه بحث را به شما دادم - در صورتی که امر و نهی از آن توست - آنچه می‌خواهی پیرس و هرچه دوست داری بگو، فضل و برتری و قضاوت عادلانه و سخن نفیصله بخش حق از باطل، از آن تو است» (شرف‌الدین، ۱۴۱۶ ق).

از دیدگاه امام خمینی (ره) تفاوت دیدگاه شیعه و سنی در عقاید و سایر مسائل یک امری مسلم است ولی نباید اختلاف دیدگاه موجب تسلط بیگانگان بر سرنوشت مسلمانان گردد. «اختلاف سنی و شیعه، البته سنی و شیعه / در عقاید / در بسیاری از عقاید مختلف‌اند باید هم باشند، ... اما این اسباب این بشود که ما کارشکنی کنیم که مبدا یک‌وقتی یک کشوری مسلط بشود و آمریکا را بیرون کند، کارشکنی کنیم که مبدا یک‌وقتی بتوانیم یک نفری که دارد اسلام را به هم می‌زند، دارد یک کشوری را از بین می‌برد، ما بخواهیم او را از بین ببریم، کارشکنی کنیم. بعضی آخوندها، آخوندهای درباری، کتاب نوشتند در همین زمان در مکه منتشر کردند؛ باز کتاب تفرقه. این‌ها نمی‌دانم چه فکر می‌کنند، جز این است که این‌ها نوکر آمریکا یا بعض بلاد دیگر هستند که این‌ها را وادار به این می‌کنند که یک همچو مسائلی را بگویند و تفرقه ایجاد کنند؟ در بین خود ما هم خوب تفرقه‌های چیزی هست. این شیخی است و آن صوفی است و آن اخباری است و آن اصولی است. عقاید مختلف

اسباب اختلافات خارجی چرا بشود؟ چرا در این امری که همه مشترک هستیم با هم نباشیم؟» (صحیفه‌نور، ۱۳۸۹: ۳۴).

مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: «ای بسا برخی از تصورات فرق نسبت به یکدیگر، با مباحثه و مذاکره، به استنتاج خوبی منتهی بشود. شاید بعضی از سوءتفاهم‌ها برطرف و بعضی از عقاید تعدیل و بعضی از افکار به‌طور واقعی به هم نزدیک بشود. البته اگر این بشود، بسیار بهتر از هر شکل دیگر است؛ حداقل این است که بر روی مشترکات تأکید بشود. این گفتگوها و مذاکرات، کمترین فایده‌اش این خواهد بود». همچنین فرموده است: «در مرحله فقهی نیز تبادل نظر بین مذاهب مختلف، در بسیاری از ابواب فقهی، به فتاوی نزدیک، بلکه واحدی منتهی خواهد شد. بعضی از فرق اسلامی، در برخی از ابواب فقهی، تحقیقات و پیشرفت‌های قابل ملاحظه‌ای دارند؛ دیگران می‌توانند از آن‌ها استفاده کنند. گاهی ممکن است در برخی از احکام و استنباطات اسلامی از کتاب و سنت، نوآوری‌هایی در اختیار بعضی از فرق اسلامی باشد؛ دیگران از آن استفاده خواهند کرد و به فتاوی نزدیک به هم یا مشترکی خواهند رسید. ما می‌بینیم گاهی فتوایی را از مذهبی نقل می‌کنند، در حالی که آن فتوا، فتوایی غریب در آن مذهب است. ممکن است اهل آن مذهب، از آن فتوا تحاشی بکنند، یا اصراری به آن نداشته باشند. چرا ما نگردیم تا فتاوی مشترک را پیدا کنیم؟ (بیانات، ۱۳۷۰)

۱-۳. تبیین صحیح وحدت و تقریب مذاهب اسلامی

امام خمینی (ره) می‌فرماید: «یک دسته از مسلمانان شیعه هستند و یک دسته‌ای از مسلمانان سنی، یک دسته حنفی و دسته‌ای حنبلی و دسته‌ای اخباری هستند. اصلاً طرح این معنا، از اول درست نبود. در یک جامعه‌ای که همه می‌خواهند به اسلام خدمت کنند و برای اسلام باشند، این مسائل نباید طرح شود. ما همه برادر هستیم و با هم هستیم منتها علمای شما یک دسته فتوا به یک چیز دادند و شما تقلید از علمای خود کردید و شدید حنفی، یک دسته فتوای شافعی را عمل کردند و یک دسته دیگر فتوای حضرت صادق را عمل کردند این‌ها شدند شیعه. این‌ها دلیل اختلاف نیست، ما نباید باهم اختلاف و یا یک تضادی داشته باشیم. ما همه با همه برادریم. برادران شیعه و سنی باید از هر اختلافی احتراز کنند. امروز اختلاف بین ما، تنها به نفع آن‌هایی است که نه به مذهب شیعه اعتقاد دارند و نه به مذهب حنفی و سایر فرق. آن‌ها می‌خواهند نه این باشد نه آن، راه را این‌طور می‌دانند که بین شما و ما

اختلاف بیندازند. ما باید توجه به این معنا بکنیم که همه ما مسلمان هستیم و همه ما اهل قرآن و اهل توحید هستیم و باید برای قرآن و توحید زحمت بکشیم و خدمت بکنیم» (صحیفه نور، ۱۳۸۹: ۲۵۹).

همچنین فرموده است که: «هدف مراجع عظام و روحانیون در هر جا باشند یکی است و آن پشتیبانی از دیانت مقدسه اسلام و قرآن مجید و طرفداری از مسلمین است، اختلافی بین علمای اعلام و نگهبانان اسلام در این هدف مقدس نیست. اگر فرضاً اختلاف اجتهاد و نظری در امری جزئی و ناچیز باشد مثل سایر اختلافات در امور فرعی، مانع از وحدت نظر در امور اصولی نیست. اگر سازمان دولتی گمان کرده‌اند با سم‌پاشی‌ها می‌توانند ما را از هدف مقدس خود منحرف کنند و به دست جهال متعصب به قصد شوم خود برسند، خطا کرده‌اند» (همان).

از دیدگاه مقام معظم رهبری اختلافات دیدگاه بین عالمان و دانشمندان هر مکتب و مذهب یک امری طبیعی است دانشمندان شیعه در برخی مسائل فقهی با یکدیگر اختلاف نظر دارند. همچنین طبیعی است که عالمان شیعه و سنی نیز در مسایل فقهی تفاوت نظر دارند و این تفاوت نظر و دیدگاه‌ها باید در میان عالمان شیعه و سنی با گفتگو حل گردد و نباید در سطح توده مردم عوام مطرح شود. می‌فرماید: «اختلاف بین طرفداران دو عقیده بر اثر تعصبات، یک امری است که هست و طبیعی است و مخصوص شیعه و سنی هم نیست. بین فرق شیعه، خودشان؛ بین فرق سنی، خودشان؛ در طول زمان از این اختلافات وجود داشته است. تاریخ را نگاه کنید، می‌بینید هم بین فرق فقهی و اصولی اهل تسنن - مثل اشاعره و معتزله، مثل حنابله و احناف و شافعیه و این‌ها - هم بین فرق مختلف شیعه، بین خودشان، اختلافاتی وجود داشته است. این اختلافات وقتی به سطوح پایین - مردم عامی - می‌رسد، به‌جاهای تند و خطرناکی هم می‌رسد؛ دست‌به‌گریبان می‌شوند. علما می‌نشینند با هم حرف می‌زنند و بحث می‌کنند؛ لیکن وقتی نوبت به کسانی رسید که سلاح علمی ندارند، از سلاح احساسات و مشت و سلاح مادی استفاده می‌کنند که این خطرناک است. در دنیا این همیشه بوده؛ همیشه هم مؤمنین و خیرخواهان سعی می‌کردند که مانع بشوند؛ علما و زبندگان، تلاششان این بوده است که نگذارند سطوح غیرعلمی کارشان به درگیری برسد؛ لیکن از یک دوره‌ای به این طرف، یک عامل دیگری هم وارد ماجرا شد و آن (استعمار) بود. نمی‌خواهیم بگوییم اختلاف شیعه و سنی همیشه مربوط به استعمار بوده؛ نه احساسات خودشان هم دخیل بوده؛ بعضی از جهالت‌ها، بعضی از تعصب‌ها،

بعضی از احساسات، بعضی از کج‌فهمی‌ها دخالت داشته؛ لیکن وقتی استعمار وارد شد، از این سلاح حداکثر استفاده را کرد. لذا شما می‌بینید برجستگان مبارزه با استعمار و استکبار، روی مسئله (وحدت امت اسلامی) تکیه مضاعف کرده‌اند. شما ببینید سید جمال‌الدین اسدآبادی (رضوان‌الله‌تعالی‌علیه) معروف به افغانی و شاگرد او شیخ محمد عبده و دیگران و دیگران و از علمای شیعه مرحوم شرف‌الدین عاملی و بزرگان دیگری، چه تلاشی کردند برای اینکه در مقابله با استعمار نگذارند این وسیله راحت در دست استعمار، به یک حربه علیه دنیای اسلام تبدیل شود. امام بزرگوار ما از اول بر قضیه وحدت اسلامی اصرار می‌کرد» (بیانات، ۱۳۸۵).

۲. راهکارهای سیاسی

بر اساس اندیشه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری عامل اساسی اختلاف در پیکره امت اسلامی، نبود قدرت سیاسی است. بدون اتکا به قدرت سیاسی اسلامی نمی‌توان کاری مهم و سازنده و اصلاحات پایدار انجام داد. امروزه اگر مسلمانان جهان اسلام با یکدیگر متحد نباشند، همه قدرت و توانایی‌های آنان در اختلاف نظرات ناشی از تعدد مراکز تصمیم‌گیری، به تحلیل می‌رود؛ بنابراین یکی از راهکارهای سیاسی برای تقریب مذاهب اسلامی، ایجاد قدرت است یعنی تشکیل حکومت.

۱-۲. تشکیل حکومت واحد اسلامی

تشکیل حکومت واحد اسلامی، از مهم‌ترین جلوه‌های اعتقاد امام خمینی (ره) برای تقریب مذاهب اسلامی است. امام خمینی (ره) در صحیفه نور می‌نویسد: «همه در زیر پرچم پرافتخار اسلام مجتمع و با دشمنان اسلام و محرومان جهان به دفاع برخیزید و به‌سوی یک دولت اسلامی با جمهوری‌های آزاد و مستقل به‌پیش روید که با تحقق آن همه مستکبران جهان را به‌جای خود خواهید نشاند و همه مستضعفان را به امامت و وراثت ارض خواهید رساند. به امید آن روز که خداوند تعالی وعده فرموده است. اگر یک حکومت بود مثل صدر اسلام، یک حکومت بود و همه تابع، ما به این روز نمی‌نشستیم. آن‌ها، اجانب جدیت کردند تا حکومت‌ها را به نفع خودشان متفرق کردند، تکه‌تکه کردند. حتی اخیراً که عثمانی یک مملکت وسیع بود، وقتی جنگ تمام شد، این‌ها را به قریب ۱۵ تا جدا جدا از هم کردند و همه عمال خودشان. باید مسلمین بیدار بشوند، باید از این خوابی که سیصد سال آن‌ها را خواب کردند هشیار بشوند». حاکمیت واحد اسلامی با تلاش عالمان و روشنفکران دینی که درصدد وحدت امت اسلامی و تقریب مذاهب اسلامی است به وجود می‌آید. مقام معظم

رهبری در این باره فرموده است: «اگر در جوامع و کشورهای اسلامی، علما و روشنفکران و متفکران و بزرگان و پیشگامان وحدت، جهت حرکتشان به سمت حاکمیت اسلام باشد، این حرکت، حرکت موفق است؛ والا اگر این طور نباشد و در مقابل حاکمیت طواغیت و کفار و حکومت‌های سرسپرده و بی‌عرضه، تابع و تسلیم باشند، معلوم است که وحدت تضمینی نخواهد داشت. شما از این طرف، شعار وحدت بدهید، جوش بزنید، غصه بخورید؛ از آن طرف، پول‌های به‌ناحق بذل و خرج شده و یک عده آدم سست‌عنصر قلم‌به‌مزد نوکر صفت هم پیدا می‌شوند و اندوخته‌های شمارا به باد خواهند داد و رشته‌ها را پنبه خواهند کرد» (بیانات، ۱۳۶۹).

۲-۲. تشکیل ارتش مشترک و بسیج جهانی

یکی از راهکارهای تقریب مذاهب اسلامی و وحدت مسلمانان جهان اسلام تشکیل ارتش و بسیج جهانی است. امام خمینی (ره) برای تحقق وحدت امت اسلامی و تقریب مذاهب اسلامی تشکیل ارتش مشترک و بسیج جهانی را مطرح می‌کند و از علما و دانشمندان کشورهای اسلامی می‌خواهد که دولت‌ها را از وابسته شدن به قدرت‌های خارجی بازدارند. می‌فرماید: «علمای اعلام و خطبای محترم کشورهای اسلامی دولت‌ها را دعوت کنند که از وابستگی به قدرت‌های بزرگ خارجی خود را رها کنند و با ملت خود تفاهم کنند، در این صورت پیروزی را در آغوش خواهند کشید و نیز ملت‌ها را دعوت به وحدت کنند و از نژادپرستی که مخالف دستور اسلام است، بپرهیزند و با برادران ایمانی خود در هر کشوری و با هر نژادی که هستند، دست برادری دهند که اسلام بزرگ آنان را برادر، خوانده و اگر این برادری ایمانی با همت دولت‌ها و ملت‌ها و با خداوند متعال روزی تحقق یابد، خواهید دید که بزرگ‌ترین قدرت جهان را مسلمین تشکیل می‌دهند».

مقام معظم رهبری می‌فرماید «رحمت خدا و رضوان خدا بر امام بزرگوار که همه این چیزها را فکر کرد؛ آن چشم تیزبین و روشن‌بین، آن بصیرت الهی، بدون اینکه درس سیاست درجایی خوانده باشد، از کسی فرا گرفته باشد، همه آن چیزهایی را که در این زمینه لازم بود، از خدای متعال الهام گرفت؛ ... بسیجی کیست؟ هرکسی که در این بستر اعتقادی و انسانی که عرض کردیم، به فعالیت مشغول است، بسیجی است. البته نیروی مقاومت بسیج، نماد این نهضت عظیم عمومی فراگیر ملی است؛ نماد نظم و انضباط و جهت‌گیری درست و تعلیم و تربیت است. بسیجی، نام بسیجی و عنوان بسیجی، فراگیر است؛ ... خب این تفکر که تفکر بسیجی است و امام بزرگوار ما این

را در ایران اسلامی خلق کرد، این صادرشده. بارها گفتیم، مفاهیم انقلاب و مفاهیم اسلام، مثل عطر گل‌های بهاری است؛ هیچ‌کسی نمی‌تواند جلوی آن را بگیرد؛ پخش می‌شود، همه‌جا می‌رود؛ نسیم روح‌افزا و روان‌بخشی است که همه‌جا را به‌خودی‌خود می‌گیرد؛ حالا جنجال‌کنند، داد و بیداد کنند؛ رفته، صادرشده و الآن شما در کشورهای گوناگونی ملاحظه کنید؛ این تفکر در لبنان دارد فعالیت می‌کند، در عراق دارد فعالیت می‌کند؛ جوان‌های عراقی حرکت کردند همراه ارتششان شدند توانستند این پیروزی‌ها را به دست بیاورند؛ در سوریه همین‌جور، در غزه همین‌جور، در فلسطین همین‌جور، در یمن همین‌جور، ان‌شاءالله در قدس شریف و برای نجات الاقصی هم همین‌جور».

۲-۳. روز قدس و فلسطین

یکی از شاخص‌های و بهترین راهکار برای تقریب مذاهب اسلامی روز قدس و مسئله فلسطین است. امام خمینی (ره) می‌فرماید: «روز قدس، روزی است که اسلام را باید احیاء کرد و احیاء بکنیم و قوانین اسلام در ممالک اسلامی اجرا بشود. روز قدس، روزی است که باید به همه ابرقدرت‌ها هشدار بدهیم که اسلام دیگر تحت سیطره شما به‌واسطه عمال خبیث شما، واقع نخواهد شد. ... روز قدس، روزی است که ما خواهیم فهمید چه اشخاصی و چه رژیم‌هایی با توطئه‌گرهای بین‌المللی موافقت دارند و با اسلام مخالفت. آن‌هایی که شرکت ندارند، مخالف با اسلام هستند و موافق با اسرائیل و آن‌هایی که شرکت کردند، متعهد هستند و موافق با اسلام و مخالف با دشمنان اسلام که در رأس آن‌ها آمریکا و اسرائیل است. روز امتیاز حق از باطل است، روز جدائی حق و باطل است».

از دیدگاه مقام معظم رهبری: «شاخص عمده برای اتحاد مسلمین، مسئله فلسطین است؛ مسئله فلسطین، شاخص است. اگر چنانچه اتحاد مسلمین تحقق پیدا نکند، قضیه فلسطین قطعاً به بهترین وجه حل خواهد شد. هر چه ما در قضیه فلسطین جدیت بیشتری برای احیای حقوق ملت فلسطین به خرج بدهیم، به اتحاد مسلمین نزدیک‌تر می‌شویم. این مسئله عادی‌سازی‌های اخیر - که متأسفانه بعضی از دولت‌ها خطا کردند، خطای بزرگی کردند و گناه کردند و عادی‌سازی [روابط] کردند با رژیم غاصب و ظالم صهیونیستی - حرکتی ضدّ وحدت اسلامی و ضد اتحاد اسلامی است؛ از این راه باید برگردند و این خطای بزرگ را بایستی جبران بکنند. خوب، این هم مسئله اتحاد؛ بنابراین، آنچه در ابعاد جامعه اسلامی و بین‌الملل اسلامی می‌خواستیم عرض بکنیم، همین دو نکته بود که این‌ها را عرض کردیم».

۲-۴. حج فرصتی برای تقرب و اتحاد اسلامی

بر اساس اندیشه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری حج فرصتی مناسب برای تقرب و اتحاد مسلمین است؛ زیرا همه مسلمانان از هر نقطه عالم یکرنگ، یک صدا، یکدل رو به سوی معبود واحد جمع می‌شوند؛ همه خود را واحد می‌بینند با اعمال و رفتار یکسان در مکان واحد خدای واحد را پرستش می‌کنند. امام خمینی (ره) معتقد است که مسلمانان در ایام حج که از نقاط مختلف عالم اجتماع می‌کنند باید در مسایل اساسی اسلام و کشورهای اسلامی گفتگو داشته باشند و مشکلات امت اسلامی را مطرح و چاره‌اندیشی نمایند. می‌فرماید: «در این اجتماع مقدس حج اولاً در مسائل اساسی اسلام و ثانیاً در مسائل خصوصی کشورهای اسلامی تبادل نظر کرده، ببینند که در داخل کشورها با دست استعمار و عمال آن بر برادران مسلمان آنان چه می‌گذرد، اهالی هر کشوری باید در این اجتماع مقدس گرفتاری‌های ملت خود را به مسلمین جهان گزارش دهند». از دیدگاه امام خمینی (ره): «حج بهترین میعادگاه معارفه ملت‌های اسلامی است که مسلمانان با برادران و خواهران دینی و اسلامی و پیروان ابراهیم حنیف است، گرد هم و در آن خانه‌ای که متعلق به تمام جوامع اسلامی و پیروان ابراهیم حنیف است، گرد هم می‌آیند و با کنار گذاردن تشخیص‌ها و رنگ‌ها و ملیت‌ها و نژادها به سرزمین و خانه اولین خود رجعت می‌کنند و با مراعات اخلاق کریمه اسلامی و اجتناب از مجادلات و تجملات، صفای اخوت اسلامی و دورنمای تشکل امت محمدی (ص) را در سراسر جهان به نمایش می‌گذارند».

۳. راهکارهای علمی- فرهنگی

۳-۱. قرآن و گفتمان نیکوی علمی

قرآن کریم مسلمانان را به گفتگوی مسالمت‌آمیز با کفار و اهل کتاب برای رسیدن به حقیقت دعوت می‌کند، بر مسلمانان لازم است که اختلافات خود را از طریق گفتگوی سالم و رعایت آداب، حل نمایند. در آیات مختلف بر گفتگوهای نیکو تأکید شده است؛ از جمله در آیات ذیل:

«ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ؛ با حکمت و اندرز نیکو به سوی راه پروردگارت دعوت نما و با آنها به طریقی که نیکوتر است استدلال و مناظره کن، پروردگار تو از هرکسی بهتر می‌داند چه کسانی از طریق او گمراه شده‌اند و چه کسانی هدایت یافته‌اند».

تفسیر نمونه آیه فوق را چنین تبیین کرده است که: نخستین گام در دعوت به سوی حق استفاده از منطقی صحیح و استدلال‌ات حساب‌شده است... دومین گام اندرزه‌های نیکو... است یعنی استفاده کردن از عواطف انسان‌ها، زیرا که موعظه و اندرز بیشتر جنبه عاطفی دارد که با تحریک آن می‌توان توده‌های عظیم مردم را به‌طرف حق متوجه ساخت. در حقیقت حکمت از "بعد عقلی" وجود انسان استفاده می‌کند و موعظه حسنه از "بعد عاطفی". مقید ساختن "موعظه" به "حسنة" شاید اشاره به آن است که اندرز در صورتی مؤثر است که خالی از هرگونه خشونت، برتری‌جویی، تحقیر طرف مقابل، تحریک حس لجاجت او و مانند آن بوده باشد، چه بسیارند اندرزه‌هایی که اثر معکوسی می‌گذارند به خاطر آنکه مثلاً در حضور دیگران و توأم با تحقیر انجام گرفته و یا از آن استشمام برتری‌جویی گوینده شده است، بنابراین موعظه هنگامی اثر عمیق خود را می‌بخشد که "حسنة" باشد و به‌صورت زیبایی پیاده شود. سومین گام مناظره نیکوتر است (وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) ... مجادله و مناظره نیز هنگامی مؤثر است که "بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ" باشد، حق و عدالت و درستی و امانت و صدق و راستی بر آن حکومت کند و از هرگونه توهین و تحقیر و خلاف‌گویی و استکبار خالی باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱).

۲-۳. روایات و گفتمان علمی نیکو

روایات فراوان ائمه معصوم (ع) نیز سفارش به گفتگوی نیکو و همراه با احترام نسبت به‌طرف مقابل شده است. امام باقر (ع) می‌فرماید: «عن جابر عن أبي جعفر (ع) (وقولوا للناس حسناً) قال: قولوا للناس أحسن ما تحبون أن يقال لكم، فإن الله يبغض اللعان السباب الطعان على المؤمنين؛ جابر می‌گوید: از امام باقر (ع) درباره این آیه (وقولوا للناس حسناً) پرسیدم. حضرت فرمود: با مردم آن‌گونه سخنی بگویند که دوست دارید مردم با شما سخن بگویند. در نزد خداوند افراد لعان، فحش دهنده و طعن دهنده، مبعوض هستند».

امام زین‌العابدین (ع) می‌فرماید: «القول الحسن يثري المالَ ويُنمي الرزقَ وَيُنسي في الأجلِ وَ يُحِبُّ إِلَى الْأَهْلِ وَيُدْخِلُ الْجَنَّةَ؛ گفتار نیک، دارایی را زیاد می‌کند و روزی را افزایش می‌دهد و اجل را به تأخیر می‌اندازد و انسان را نزد خانواده محبوب می‌گرداند و [شخص را] به بهشت می‌برد». امام علی (ع) می‌فرماید: «أَجْمِلُوا فِي الْخِطَابِ تَسْمَعُوا أَجْمِلَ الْجَوَابِ؛ سخن زیبا بگویند تا پاسخ زیبا بشنویند».

امام خمینی (ره) در صحیفه نور می‌نویسد: «ائمه اطهار ما سفارش کردند به ما که بپیوندید با هم و با هم اجتماعمان را حفظ کنیم و کسی که این اجتماع را بخواهد که به هم بزند، یا جاهل است و یا مغرض و نباید به این حرف گوش بکنند. برادران سنی ما نباید به یک تبلیغاتی که از طرف دشمنان اسلام می‌شود ترتیب اثر بدهند. ما

با آن‌ها برادر هستیم، آن‌ها با ما برادر هستند». همچنین فرموده است: «پیغمبر اسلام می‌خواست در تمام دنیا وحدت کلمه ایجاد کند. می‌خواست تمام ممالک دنیا را در تحت یک کلمه توحید، در تحت کلمه توحید تمام ربع مسکون را قرار بدهد منتهی اغراض سلاطین آن‌وقت از یک طرف، اغراض علمای نصاری و یهود و امثال ذلک از طرف دیگر سد شد، مانع شد از این‌که ایشان بتوانند آن کار را انجام بدهند. الآن هم سدند، الآن هم آن‌ها مانع هستند، الآن هم گرفتاری ما برای خاطر آن‌هاست، الآن هم یهود مانع هستند که اسلام ترویج بشود، الآن هم نصاری مانع هستند که اسلام را آن‌طور که هست معرفی کنند».

۳-۳. تبیین صحیح وحدت و تقریب مذاهب اسلامی

یکی از راهکارهای تقریب مذاهب، تبیین صحیح وحدت و تقریب مذاهب اسلامی است. وحدت اسلامی و تقریب مذاهب به معنای نفی تفاوت‌ها و نادیده گرفتن آن‌ها نیست بلکه به معنای نزدیک شدن و وحدت دیدگاه‌های مسلمانان در برابر چالش‌ها، آسیب‌ها و خنثی‌سازی توطئه‌های دشمنان است. ماهیت وحدت در اندیشه امام خمینی (ره) با معنای توحید در عقیده و توحید کلمه یا توحید اعتقاد معلوم می‌شود. از این رو، کلمه‌ای واحد، دیدگاه واحد، اعتقاداتی واحد و جهان‌بینی واحد وجود دارد و همه باید به آن ملتزم شوند. امام خمینی (ره) می‌فرماید: «یکی از مقاصد بزرگ شرایع و انبیای عظام که علاوه بر آنکه خود مقصود مستقل است، وسیله پیشرفت مقاصد بزرگ و دخیل تام در تشکیل مدینه فاضله می‌باشد، توحید کلمه و توحید عقیده است...». همچنین، مقام معظم رهبری می‌فرماید: «اتحاد مسلمین، به معنای انصراف مسلمین و فرقی‌گوناگون از عقاید خاص کلامی و فقهی خودشان نیست؛ بلکه اتحاد مسلمین به دو معنای دیگر است که هر دوی آن باید تأمین بشود: اول این‌که فرقی‌گوناگون اسلامی (فرقی سنی و فرقی شیعه) - که هر کدام فرقی مختلف کلامی و فقهی دارند - حقیقتاً در مقابله با دشمنان اسلام، همدلی و همدستی و همکاری و همفکری کنند. دوم این‌که فرقی‌گوناگون مسلمین سعی کنند خودشان را به یکدیگر نزدیک کنند و تفاهم ایجاد نمایند و مذاهب فقهی را باهم مقایسه و منطبق کنند. بسیاری از فتاوی فقهی و علما هست که اگر مورد بحث فقهی عالمانه قرار بگیرد، ممکن است با مختصر تغییری، فتاوی دو مذهب به هم نزدیک شود».

در این پژوهش سعی شده است با الگوبرداری از مطالعاتی که بر مبنای روش ترکیبی (SWOT) انجام شده است از روش تحلیل محتوا برای شناسایی و دسته‌بندی کدها و

مقولات و راهبردهای ارائه شده در بیانات امام راحل و مقام معظم رهبری به ویژه نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات استفاده شود. بر این اساس، راهبردهای معطوف به نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدها همسو با نتایج سایر مطالعات، به‌ویژه از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) را می‌توان این‌گونه خلاصه نمود:

جدول ۱. راهبردهای توجه به نقاط قوت و ضعف

راهبردهای توجه به نقاط ضعف	راهبردهای توجه به نقاط قوت
کفر به طاغوت	اتحاد حول محور پیامبر اکرم (ص)
اثبات مذهب خود و نفی مذهب دیگری	زندگی مسالمت آمیز مسلمانان در کنار هم
داشتن رفتار برادرانه	شناخت قدرت مردم و اعتماد به آنها
اقدام جمعی برای رسیدن به وحدت	وحدت در جهت حاکمیت اسلام
اقدام عملی و مجاهدانه برای ایجاد وحدت	اعتصام به حبل الله
ایجاد روشنگری در میان جوامع	مأنوس شدن به مبانی و حقایق اسلام
مقاومت در برابر دشمن	استعانت از خداوند متعال و ائمه معصومین
عقلانی نگریستن به موضوع وحدت	تمرکز بر اشتراکات
برخورد صادقانه با اسلام و حقایق آن	وحدت کلمه بر محور توحید
اتحاد داخلی ملت‌های مسلمان	توجه به حدیث ثقلین
مقابله با ناامیدی و ایجاد خودباوری	تبعیت از اهل بیت و محور قراردادن آنها

جدول ۲. راهبردهای توجه به فرصت‌ها و تهدیدها

راهبردهای توجه به تهدیدها	راهبردهای توجه به فرصت‌ها
دشمن شناسی	بهره‌گیری از ظرفیت‌های موجود در جوامع اسلامی
بیداری و هوشیاری همگانی	تمرکز بر دیدگاه‌های امام خمینی در خصوص وحدت امت اسلامی
شناخت دشمن مشترک	تمرکز بر ایجاد گروه‌های تحقیقات علمی و جلوگیری از نشر آثار تفرقه‌انگیز
مقابله با تفرقه‌افکنی دشمنان	تدوین منشور وحدت اسلامی

راهبردهای توجه به فرصت‌ها	راهبردهای توجه به تهدیدها
شکل‌گیری بیداری اسلامی	اشداء علی الکفار و رحماء بینهم
تسریع و تسهیل کردن پیشرفت بیداری اسلامی	بازی نکردن در زمین دشمن
داشتن حسن‌ظن به وعده‌های الهی	آگاهی بخشیدن جامعه اسلامی نسبت به نقشه دشمن
اتحاد در موضوع فلسطین	مقابله با عوامل ضد وحدت
بازنگری مسئله وحدت	مراقبت از ایجاد و گسترش مذاهب جعلی

نتیجه‌گیری

موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در سطح بین‌الملل از مهمترین موضوعات جهان اسلام است و یافتن راهکارهای عملی برای برون‌رفت از این چالش‌ها باعث تسریع فرایند مذاکره و تسهیل ارتباطات و همکاری بین مذاهب مختلف اسلامی می‌شود. هرچند این موضوع مورد توجه پیشوایان دینی و دین‌شناسان قرار گرفته است، تاکنون هیچ پژوهشی درصدد گردآوری نظرات اندیشمندان و تبیین راه‌حل‌های بالقوه برای تقویت ارتباط بین جوامع مسلمان در سطح بین‌المللی نشده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی ناشی از عوامل بیرونی و درونی است که با تطبیق موضوعی موانع و چالش‌ها با نظریات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)، سه راهکار موثر اعتقادی و دینی؛ علمی و فرهنگی و سیاسی برای مواجهه با موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در سطح بین‌المللی متصور است که با تشریح مساعی همه مذاهب محقق می‌گردد.

همان‌گونه که بیان شد پرسش اصلی در این پژوهش، بررسی نقاط قوت و ضعف و راهکارهای برون‌رفت از موانع و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی از دیدگاه امام راحل و مقام معظم رهبری با در نظر گرفتن دیدگاه‌های سایر اندیشمندان مسلمان بود که بخشی از آن بواسطه موانع و چالش‌های بیرونی است که وحدت امت اسلامی را به خطر می‌اندازد. از آنجا که این چالش‌ها خارج از امت اسلامی است یکی از مسایل مهم تقریب مذاهب اسلامی و وحدت امت اسلامی در سطح بین‌المللی به حساب می‌آیند که منجر به تضعیف و عقب ماندگی مسلمانان و

ایجاد تفرقه و اختلاف بین آنان شده است. این در حالی است که در نقطه مقابل این چالش بزرگ، اتحاد و همبستگی مسلمانان مایه عظمت و قدرت آنان بوده است، در حالی که دشمنان آنان از اتحاد مسلمانان بیم دارند. از سوی دیگر، طبق نتایج موانع و چالش‌های درونی ناشی از عوامل بیرونی خارج از اسلام و مسلمانان نیست. به عبارتی، مسلمانان به دلیل عدم درک صحیح آموزه‌های اسلام دچار انحرافات می‌شوند.

در این مطالعه، برای پاسخ به این پرسش، راهکارهای غلبه بر موانع و چالش‌های تقریب و وحدت میان جوامع اسلامی را به راهکارهای دینی، راه‌حل‌های سیاسی، راه‌حل‌های اقتصادی و راهکارهای فرهنگی دسته‌بندی شد. در این طبقه‌بندی کلی، علمای اسلام از سراسر جهان پیشقدم شده‌اند تا راه‌حل‌های خاص خود را ارائه دهند که در این مقاله به آنها پرداخته شد. نظرات حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) در مورد هر یک از زمینه‌های مذکور موانع و چالش‌های بیرونی و داخلی را پوشش می‌دهد. با نگاهی جامع‌تر و دسته‌بندی فرصت‌ها در مقابل تهدیدها از یک سو و نقاط قوت از سوی دیگر می‌توان یافته‌های پژوهش حاضر را این‌گونه جمع‌بندی نمود؛ به نحوی که از هر یک از فرصت‌های موجود بایستی در هدف خنثی کردن تهدیدها و نیز تقویت نقاط قوت استفاده کرد. در دو جدول زیر راهبرد/راهکار خنثی کردن تهدیدها و تقویت نقاط قوت به تفکیک ارائه شده است.

جدول ۳. راهبرد/راهکار خنثی کردن تهدیدها بر اساس فرصت‌ها

فرصت	تهدید	راهبرد/راهکار خنثی کردن تهدید
جلوگیری از نشر آثار تفرقه‌انگیز	نقشه‌های دشمن و تفرقه‌افکنی	ایجاد گروه‌های تحقیقاتی
بازنگری مسئله وحدت و تمرکز بر نظرات امام خمینی (ره) در خصوص وحدت اسلامی	مراقبت از ایجاد و گسترش مذاهب جعلی شناخت دشمن مشترک مقابله با تفرقه افکنی دشمنان مقابله با عوامل ضد وحدت	تدوین منشور وحدت اسلامی

جدول ۴. راهبرد/راهکار تقویت نقاط قوت بر اساس فرصت‌ها

فرصت	نقطه قوت	راهبرد/راهکار تقویت نقطه قوت
بهره‌گیری از ظرفیت‌های جوامع اسلامی	زندگی مسالمت آمیز مسلمانان در کنار هم	اشدء علی الکفار و رحماء بینهم داشتن رفتار برادرانه
بازنگری مسئله وحدت و تمرکز بر نظرات امام خمینی در خصوص وحدت اسلامی	وحدت در جهت حاکمیت اسلام اتحاد حول محور پیامبر اکرم (ص) تمرکز بر اشتراکات وحدت کلمه بر محور توحید توجه به حدیث ثقلین	تدوین منشور وحدت اسلامی جلوگیری از ایجاد و گسترش مذاهب جعلی
شکل‌گیری بیداری اسلامی	انس با مبانی و حقایق اسلام	آگاهی‌بخشی به جوامع اسلامی به ویژه در خصوص نقشه‌های دشمن
داشتن حسن‌ظن به وعده‌های الهی	اعتصام به حبل‌الله	توسل به قرآن کریم و اهل بیت (س)

همان‌گونه که نتایج این مطالعه نشان می‌دهند راهبردها و راهکارهای تقریب مذاهب تنها با احصای تمامی نظرات اندیشمندان مسلمان به ویژه نخبگان جهان اسلام در خصوص فرصت‌ها، تهدیدها و در نظر گرفتن نقاط قوت و ضعف از منظر عوامل درونی و بیرونی میسر است تا بتوان در سیاست‌گذاری و تصمیم‌سازی از آنها بهره جست. هرچند، در این پژوهش تلاش شده است از روش سوات برای شناسایی و دسته‌بندی مقولات و راهبردهای ارائه شده به ویژه نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات استفاده شود اما پیشنهاد می‌گردد در مطالعات آینده، ملاحظات اجرایی پیاده‌سازی این راهکارها در بافت‌های فرهنگی و اجتماعی مختلف و تطبیق نظرات متفکران جهان اسلام مورد بررسی قرار گیرد.

منابع و ماخذ

قرآن کریم

ابن منظور (۱۴۱۶ق). لسان العرب، تصحیح: امین عبدالوفا و محمدصادق العبیری. دارالاحیاء التراث العربی، بیروت: مؤسسه تاریخ اسلامی.

ابوریه، محمود (۱۳۷۵). *اضواء علی سنه المحمديه او دفاع عن الحدیث*. قم: موسسه انصاریان.

الارشدی، عبدالامیر (۱۴۰۰). *الاسلام و دساتن الاستعمار*. قم: مطبعه الشهدی.

الطیالسی، سلیمان بن داود (۱۴۱۹ق). *مسندأبی داود الطیالسی*. بیروت: دارالنشر دارالمعرفه.

افرام بستانی، فؤاد (۱۳۷۵). *فرهنگ ابجدی*. ترجمه رضا مهبیار. تهران، اسلامی.

امینی، عبدالحسین (۱۴۰۳ق). *الغدیری فی الکتاب والسنه والادب*. بیروت: دارالکتب العربی.

انوری، حسن (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: انتشارات سخن.

بیانات رهبری در دیدار اعضای مجمع عالی بسیج مستضعفین، ۱۳۹۳/۹/۶.

بیانات رهبری در دیدار اعضای شورای عالی مجمع تقریب مذاهب اسلامی، ۱۳۷۰/۷/۱.

بیانات رهبری در دیدار اعضای مجمع جهانی اهل بیت (ع)، ۱۳۷۶/۱۱/۱۴.

بیانات رهبری در دیدار شرکت‌کنندگان در هم‌اندیشی علمای اهل تسنن و تشیع، ۱۳۸۵/۱۰/۲۵.

بیانات رهبری در دیدار مسئولان کشوری و لشکری و میهمانان شرکت‌کننده در کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۶۹/۷/۱۶.

بیانات رهبری در دیدار میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی و جمعی از مسئولان نظام، ۱۴۰۰/۸/۲.

بیانات رهبری در دیدار میهمانان شرکت‌کننده در کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۶۸/۷/۲۴.

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق). *غررالحکم و دررالکلم*. قم: دارالکتب الإسلامی.

ثواب، جهان بخش (۱۳۷۹). *نگرش تاریخی بر رویارویی غرب با اسلام*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

جعفریان، رسول (۱۳۷۹). *صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست*. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

حکیمی، نسرین؛ حکیمی، نسترن (۱۳۸۱). *فرهنگ معاصر فارسی*. تهران: مؤسسه فرهنگ معاصر.

خمینی، روح‌الله (۱۳۸۹). *صحیفه نور*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

خمینی، روح‌الله (۱۳۸۷). *شرح چهل حدیث*. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ روزنه.

رجبی، هادی (۱۳۸۹). *راهبردهای اتحاد جهان اسلام با ابتدای بر دیدگاههای مقام معظم رهبری*. فصلنامه

پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، ۹(۳)، ۶۱-۸۵. DOI: 10.21859/10-3-priw-090303

رشیدرضا، محمد (۱۴۲۰ق). *المنار، تفسیر القرآن الکریم*. بیروت: دارالکتب العلمیه.

زمخشری، محمود بن عمر (۱۳۶۴). *الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل*. دارالکتب العربی.

السبکی، ابوالحسن تقی‌الدین علی بن عبدالکافی (۱۹۹۲). *فتاوی السبکی*. دارالمعارف.

نواب، ابوالحسن، شاکر سلماسی، مجید (۱۳۹۳). ظرفیت‌ها و چالش‌های تقریب مذاهب اسلامی در لبنان. فصلنامه علمی شیعه شناسی، ۱۲ (۴۷)، ۲۳۳-۲۵۷.

شرف‌الدین، عبدالحسین (۱۴۱۶). *المراجعات*. بیروت: مؤسسه العالمی للمطبوعات.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۳). *بررسی‌های اسلامی*. قم: بوستان کتاب.

العیاشی، محمد بن مسعود (۱۴۲۰ ق). *تفسیر العیاشی*. قم: مؤسسه البعثه.

مجلسی، محمدباقر (۱۳۱۵ ق). *بحارالانوار*. دارالکتب الاسلامیه.

مجله پژوهشگران (۱۳۸۶). شماره ۱۲ و ۱۳، خرداد و تیر ۱۳۸۶، ص ۷۳.

الشیخ صدوق (۱۳۸۰). *عیون اخبار الرضا (ع)*. چاپ اول، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

مدرسی یزدی، محمدرضا (۱۳۸۳). *التشیع من رئی التسنن*. صحیفه المعرفه.

الامام احمد بن حنبل. *مسند*. مصر: دارالنشر: مؤسسه قرطبه.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۰). *امامت و رهبری*، قم، صدرا.

مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۱). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الإسلامیه.

منشور همبستگی (گزیده سخنرانی‌های دومین، سومین و چهارمین کنفرانس بین‌المللی وحدت)، با نظارت محمد سعید معزالدین. قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی فقه.

همیتان، هادی (۱۴۰۱). مرور نظام مند راهبردهای تقریب بین مذاهب اسلامی از سال ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۱. فصلنامه

مطالعات راهبردی فرهنگ، ۲ (۴)، ۱۳۷-۱۶۰. Doi: 10.22083/scsj.2023.387593.1097

The Holy Quran [In Persian]

Ibn Manzoor (1416). *Lasan al-Arab*, corrected by: Amin Abdulwafa and Mohammad Sadiq al-Abeiri. Dar al-Ahia al-Trath al-Arabi, Institute of Islamic History, 1st floor, Beirut. Volume 11, page 85. [In Persian]

Aburieh, Mahmoud (1375). *Adwa Ali Sunnah al-Muhammadiyah*. Qom: Ansarian Institute. [In Persian]

Al Arshadi, Abdul Amir (1400). *Islam and colonialism*. Al-Shaheed Printing House, Volume 1, Qom 1400, Volume 1, pp. 38-39. [In Persian]

Afram Bastani, Fouad (1375). *Farhang Abjadi*, translated by Reza Mahyar. Tehran, Islamic, vol. 1, p. 668. [In Persian]

Amini, Abdul Hossein (1403 AH). *Al-Ghadirfi Al-Kitab Wal-Snah Wal-Adab*. Darul Kitab al-Arabi, volume 5, Beirut 1403, volume 10, page 210. [In Persian]

Anuri, Hassan (1381). *Great speech culture*. Sokhan Publishing House, Tehran, 1381, vol. 4, p. 3572. [In Persian]

Statements of the leadership in the meeting of the members of the supreme assembly of Basij Mustazafin, 9/6/1393. [In Persian]

- Statements of the leadership in the meeting of the members of the Supreme Council of the Association of Islamic Religions, 1/7/1370. [In Persian]
- Statements of the leadership in the meeting of the members of the World Assembly of Ahl al-Bayt (AS), 14/11/1376. [In Persian]
- Statements of the leadership at the meeting of the participants in the Sunni and Shiite scholars' meeting, 10/25/1385. [In Persian]
- Statements of the leadership in the meeting of national and military officials and guests participating in the Islamic Unity Conference, 7/16/1369. [In Persian]
- Statements of the leadership in the meeting with the guests of the Islamic Unity Conference and a group of regime officials, 8/2/1400. [In Persian]
- Statements of the leadership in the meeting of the guests participating in the Islamic Unity Conference, 24/7/1368. [In Persian]
- Tamimi Amadi, Abdul Wahid bin Muhammad (1410). *Gharral al-Hakm and Darr al-Kalam*. Dar al-Kitab al-Islami, Qom, 1410 AH, Hadith 2568. [In Persian]
- Sawaqib, Jahan Bakhsh (1379). *A historical perspective on the West's confrontation with Islam*. Office of Islamic Propaganda of Qom Seminary, Q1, Qom 1379, p. 297. [In Persian]
- Jafarian, Rasool (1379). *Safavid in the field of religion, culture and politics*. University and Field Research Institute, Qom, 1379, vol.1, p.96. [In Persian]
- Hakimi, Nasreen; Hakimi, Nastaran (2011). *Persian contemporary culture*. Tehran, Institute of Contemporary Culture, 1381, p. 359. [In Persian]
- Khomeini, Ruhollah (1389). *The Book of Light Imam Khomeini Editing and Publishing Institute*. Tehran, 1389. [In Persian]
- Khomeini, Ruhollah (1387). *Description of forty hadiths*. Qom, Imam Khomeini Editing and Publishing Institute, 1387, pp. 309-310. [In Persian]
- Al-Damashqi Ibn Abedin, Mohammad Amin (2008). *Revision of al-Fatawi al-Hamidiya*. Dar al-Marifah, Beta, vol. 1, pp. 103-104. [In Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar (1377). *Dehkhoda dictionary*. Tehran: Tehran University, Rozeneh Publishing and Printing Institute, 1377. Volume 15, page 838. [In Persian]
- Rajabi, Hadi (1389). *Strategies for the unity of the Islamic world based on the views of the Supreme Leader*. Islamic World Political Research Quarterly, Q9, Issue 3, Fall, pp. 61-85. DOI: 10.21859/prw-090303 [In Persian]
- Rashidreza, Mohammad (1420). *Al-Manar, Tafsir al-Qur'an al-Karim*. Darul Kitab al-Alamiya, Beirut 1420 AH. [In Persian]
- Al-Rishahri, Muhammad (1325). *Ahl al-Bayt in al-Kitab and al-Sunnah*. Qom: Dar al-Hadith, vol. 1, p. 540. [In Persian]

- Zamakhshari, Mahmoud bin Omar (1364). *Al-Kashaf on the truths of Gawamaz al-Tanzil*. Dar al-Kitab al-Arabi, vol. 4, p. 558. [In Persian]
- Al-Sabki, Abulhasan Taghiuddin Ali bin Abdul Kafi (1992). *Fatawi al-Sabki. Dar al-Maarif*. Beta, vol. 2, p. 557. [In Persian]
- Nawab, Abulhasan and Shakersalmasi, Majid (2013). *Capacities and challenges of approximation of Islamic religions in Lebanon*. Scientific Quarterly of Shia Studies 233-257, (47)12. [In Persian]
- Sharafuddin, Abdul Hossein (1416). *References*. Al-Alami Press Institute, Vol. 1, Beirut 1416 AH, pp. 58-60. [In Persian]
- Tabatabai, Mohammad Hossein (2014). *Islamic studies*. Bostan Kitab, Qom, 2013, vol.2, p.220. [In Persian]
- Al-Tyalsi, Suleiman bin Dawood (1419). *Musnadabi Daoud al-Tyalasi*. Dar al-Nasher Dar al-Marafa, Beirut, vol. 1, p. 228. [In Persian]
- Askari, Seyyed Morteza (2013). *Abdullah bin Saba and the uproar of Saqifa*. Sadouq Library, Ch1, Tehran, 1383 AH, pp. 40-41. [In Persian]
- Al-Ayashi, Muhammad bin Masoud (1420 AH). *Tafsir al-Ayashi*. Al-Baath Institute, Volume 1, Qom 1420 AH, Vol. 1, p. 139. [In Persian]
- Majlesi, Mohammad Baqer (1315 AH). *Bahar Al-Anwar*. Dar al-Kitab al-Islamiya. Journal of researchers (2006). No. 12 and 13, June and July 2016, p. 73.
- Al-Sheikh Sadouq (1380). *Ayoun Akhbar al-Reza (AS)*. Darul Kitab al-Islamiya, Ch1, Tehran 1380, vol.2, pp. 498-499. [In Persian]
- Madrasa Yazdi, Mohammad Reza (2013). *I'm a Shi'ite*. Sahifa al-Marafa, volume 1, 2013, pp. 162-163. [In Persian]
- Imam Ahmad ibn Hanbal. *Musnad*. Egypt: Dar al-Nasher: Cordoba Institute, Egypt, vol.3, p.449. [In Persian]
- Motahari, Morteza (1370). *Imamate and leadership*. Qom, Sadra, 1370, p. 17.
- Makarem Shirazi, Nasser and others (1371). *Tafsir Nemooneh*. Darul Kitab Islamiyya. Tehran, 1371, vol. 11, p. 457. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser and others (1371). *Tafsir Nemooneh*. Darul Kitab Islamiyya. Tehran, print: 10, 1371, vol.3, pp. 21-23. [In Persian]
- Charter of Solidarity* (selection of speeches of the second, third and fourth international unity conference), under the supervision of Mohammad Saeed Moazuddin. Cultural Institute of Fiqh Publications, Qom, 1376. [In Persian]
- Hamtian, Hadi (1401). *A systematic review of the strategies of rapprochement between Islamic religions from 1390 to 1401*. Strategic Culture Studies Quarterly. 2(4), 8, pp. 137-160. doi: 10.22083/scsj.2023.387593.1097. [In Persian]